

En Gotlandsk landsbykirkes portalikonografi

Om en tids religiøse ikonografi og dens kunstner

Af Thorben Sparre

1. Indledning

Ved at studere de mangeartede religiøse billeder i middelalderens kirkekunst kan man danne sig en opfattelse af den hellige katolske kirke (sancta ecclesia catholica) til forskellige tider. Religionsopfattelsen måtte nødvendigvis *vises* i en slags middelalderlige »tegneserier«, da flertallet af befolkningen var analfabeter. Dermed vistes, hvad *man* burde tænke om det bibelske åbenbaringsvidnesbyrd og den kristne tradition. Med denne ydre herligheds kunst skabtes rammerne for den fremtidige naturlige dialog mellem teologien og kunsthistorien. Katolicismens ydre refleksion i billedkunsten ses markant på Gotland, hvor min opgave blev at studere stenkirkerne i de forskellige kunsthistoriske perioder.

I perioden 1980-1989 har jeg hver sommer besøgt den fascinerende, tidligere danske besiddelse Gotland. Da jeg i en tiårig periode har fotograferet og studeret kirker på denne svenske ø i Østersøen, blev det nødvendigt at begrænse sig. Jeg besluttede derfor at studere indgangen til kirkerummene, noget af den kunst, der tidligere havde fascineret mig med dens særegne lokale traditioner.

I nærværende artikel har det været min hensigt at *formidle* min viden om en periodes middelalderkunst med baggrund i nogle forsknings-synspunkter fra især svenskerne Roosval og Lagerlöf, som grundigt har undersøgt og bearbejdet den tidsperiode, jeg interesserer mig for i denne sammenhæng.

Efter at have besøgt en antikvarboghandler i hovedstaden Visby kunne jeg gå hjem med den gode og kendte tyske afhandling om Gotlands kirker fra 1911 af professor Johnny Roosval (1879-1965), som jeg tidligere havde læst om i Århus. Professor Roosvals store gennemgang af stilarterne i de gotlandske kirker var en god inspirationskilde til de kommende studier.

Ved Institut for Kunsthistorie, Århus Universitet, gav jeg mig til specielt at studere middelalderens kirkekunst, da jeg gerne ville kunne overskue disse tiders divergerende arkitektur og billedkunst. Allerede fra mit første besøg på Gotland blev interessen vakt for 1300-tallets

fascinerende *religiøse* arkitektur, skabt af en anonym mester og hans værkstedslærlinge, især på Sydgotland.

Målet med nærværende artikel er at give læseren indsigt i en bestemt periodes enestående portalikonografi, eftersom dette emne har interesseret mig i adskillige år. Til illustration af det karakteristiske i periodens kunst har jeg valgt at fortælle om stilen i Norrlanda kirke på Østgotland (Fig. 1). Kirkens langhus (skib) er bygget samtidig med portalen (Fig. 2). Mine egne fotos vil danne det naturlige grundlag for billedtolkningen. Jeg føler mig mest inspireret af forskerne Johnny Roosval og Erland Lagerlöf.¹

2. *Geografisk ekskurs*

Gotland (svensk fra 1645) vil der ikke kunne gives en fyldestgørende karakteristisk af her, men kort kan siges, at øen, der er placeret i Østersøen, ligger 90 km fra fastlandet. Den består af en »overvejende jævn kalk- og sandstensslette med enkelte højere partier« (højeste punkt er 78 m), geologiske dannelser fra silurtiden eller gotlandium.² Stedet har kystklima med milde vintre. Klimaet er mere oceanisk end på fastlandet.

Øen er 180 km fra N-S og 55 km på det bredeste sted fra V-Ø. Den nordligste af de mange øer er Gotska sandön med et stort naturreservat. Den nordligt beliggende ø Fårö har Gotlands fineste badestrand og mest ejendommelige raukfelter. Visse dele af Gotland må ikke betrædes af udlændige, således Gotska sandön og Fårö, da de er militært område.

I udstrækning er øen (uden småøerne) 2960 km². Der lever (1988) 56.000 mennesker på øen. Desværre er Gotlands population langsomt stagnerende.

På dette geografiske begrænsede areal findes der mærkværdigvis over 100 kirker, hvoraf nogle er ruiner, de fleste inden for Visbys enestående middelaldermur fra 13. århundrede.

3. *Portalen og dens forbillede*

I artiklen vil jeg interessere mig for een periode af øens kunst, fordi den ukendte middelalderkunstner har dannet sin egen lokale stil. Især må her fremhæves hans storladne portalkunst. Det vil imidlertid, af hensyn til helhedsforståelsen, være gavnligt med nogle historiske oplysninger.

Enhver portalikonografi skal ses i sammenhæng med den symbolik,

der fra de ældste tider er knyttet til kirkebygningen og dens enkeltelementer. Kirkens opførelse blev af kirkefædrene³ klart gjort til en afspejling af den åndelige kirke. Menigheden befandt sig i verdens centrum. Stående eller, efter reformationen, siddende på kirkebænke, var de onde magter lukket ude, fordi de tykke mure beskyttede Guds tilbedende menighed. Kirkens hellige handlinger rettede sig mod alteret, placeret i øst, det sted, hvorfra sollyset brød frem. I Norrlanda kirkes kor sad, ligesom mange andre steder på øen, de tre store gotiske trefoldighedsvinduer, hvorfra det nævnte lys kunne sende sine skarpe stråler ind over alteret. Kirkens store og små vinduer var nemlig symbol for den hellige skrift, der holdt alt skadeligt borte, idet vinduernes formål var at *spredde* sandhedens lys over mennesket. Derfor var det også klart, at *indgangen* fik en central betydning i forhold til helheden. Portalen blev et sindbillede, der skulle lede tanke hen til Kristus med udgangspunkt i den vigtige tekst fra Joh. 10.9. Her læser man de ord, der blev argumentet for opførelsen af kirkeportaler: »Jeg er *døren*. Hvis nogen går ind igennem mig, skal han blive frelst.«⁴ Portalen var smal i den første kristne periode. Den blev de fleste steder ikke kun ændret eller ofte nedrevet, men blev også bredere i højgotikkens tid (1285-1325). M.h.t. portalens struktur og udsmykning blev det, ligesom for kirkens ydre generelt, en naturlighed, at den blev udført efter forbillede af den nærmeste domkirke.

For de gotlandske 1100-tals kunstnere blev Lund domkirke et naturligt forbillede for deres værksteder. I denne forbindelse kan nævnes mester Majestatis,⁵ hvis værksted netop var med til at bygge kirken i 1160'erne. Hans levetid er forbundet med store værker, der tidsmæssigt placeres i Lund-tiden (1130-1170). I denne periode begyndte også den franske munkeorden, *cistercienserne*, at sprede sig til Norden. Ordenen oprettede ikke mindre end 742 klostre i Vest- og Nordeuropa. På Gotland blev et cistercienserkloster indviet ved Roma allerede i 1164.

Det krævede et godt håndværksmæssigt grundlag at bygge en stor domkirke. Kongen måtte tilkalde håndværkere fra Italien til at arbejde med opgaven under ledelse af den italienske arkitekt Donatus.⁶ De nordiske kunstneres kendskab til kirkebygningskunst fik hurtigt sit udgangspunkt i den italienske stilart fra Lund.

Med baggrund i det nævnte forbillede gav de gotlandske kunstnere kirkerne et specifikt lokalt præg. Dette særlige kapitel kan der ikke berettes om her, men udviklingslinier fra Lundtiden kan klart verificeres overalt på øen.

Desuden er 12. århundrede kendetegnet ved to store personligheder, som ikke bør glemmes her. For det første en af kirkens mest indflydel-

sesrigeste skikkelser, cisterciensermunken Bernhard af Clairvaux (død 1153), som gennem ærkebiskop Eskil⁷ i Lund beredte vejen for denne orden i Norden, dermed også på Gotland, hvor man, ifølge forskeren Johnny Roosval, kalder tiden ca. 1170-1220 cisterciensertiden.⁸ For det andet optrådte ved begyndelsen til det følgende århundrede en spændende person, Frans af Assisi, som var »fattigdommens brudgom« og »inkarnationen af det kristne livsideal«.⁹ Livsførelsen i disse tider kom nu, med blandt andet disse mænd, til at omfatte Skaberen og det skabte. Naturen betragtedes med en tilsvarende religiøst farvet, nærmest lyrisk hengivenhed. I kunsten betød dette en befrielse og naturligførelse, der næppe kan kendetegnes med få ord. Sikkert er imidlertid, at den romanske stil langsomt afløses af en mere fascinerende periode, gotikken, der havde en betydeligt mere fri bevægelighed og en smidigere formgivning end den bastante, ofte stive romanske kunst. På Gotland virkede, fra de første kristne perioder, mange kunstnere, hvis navne vi desværre ikke kender. En af dem, som Roosval gav navnet Ægypticus, virkede i contragotikkens tid, ca. 1330-1360 eller ca. 1350-1380.¹⁰

4. *Kunstneren og hans tid*

Contragotikken sluttede, ifølge Johnny Roosval, brat i 1361, da den danske konge Valdemar Atterdag erobrede Gotland. Denne teori er formentlig ikke korrekt. Lagerlöf skrev dertil bemærkningen: »Denna plötsliga avmattning är dock knappast tänkbar. Även om Valdemarståget och de stora farsoterna vid århundradets mitt innebar början till en nedgångstid, tycks byggnadsverksamheten ha pågått ännu några decennier. Troligen gällde dette främst redan igångsatta företag, som krävde att bli fullbördade«.¹¹ Trods den sorte døds hærgen fra 1348-1349 har Ægypticus og hans kolleger alligevel fuldført mange smukke værker før 1361 og naturligvis også i nogle perioder efter slaget ved Visbys mure.

Efter Johnny Roosvals opfattelse har opførelsen af det swertingske kapel til domkirken i Visby dannet udgangspunkt for en mulig datering af Ægypticus' periode.¹² Roosval skrev i *Die Kirchen Gotlands*, p. 199, følgende sætninger, der var af vigtighed for hans argumentation: »Eine ... Wahrscheinlichkeit spricht also dafür, dass Egyptianus, nachdem er aus lauter ... gotländischen Prämissen Burs, Lye, *Norrlanda* und Grötlingbo geschaffen hatte, in Wisby und in Lerbo durch neue Formen angeregt wurde, die in nahem Zusammenhang mit der Schwertingschen Kapelle stehen. Da diese um 1350 gebaut worden ist, erhalten wir einen festen Punkt in seinem Leben: nach 1350 fallen Stånga und Hab-

lingbo. Einen zweiten festen Punkt gibt die Jahreszahl 1361, wo die dänische Eroberung geschah, und die die Grenze bedeutet für alle kostspieligen Bauunternehmungen des Landes«. Dertil kan siges, at Roosvals argumentation har holdt sig længe, endog helt op i vor tid, hvor dette synspunkt stadig diskuteres. Om han har ret eller ej, skal der ikke tages stilling til her, men det bør nævnes, at der er uenighed m.h.t. den af ham angivne dateringstid (note ti). Imidlertid vil jeg på de følgende sider holde mig til Roosvals datering af contragotikken.

Det er ikke forkert at tale om en kunststagnation i samfundet, der allerede havde mistet mange betydningsfulde mennesker i forbindelse med den sorte døds hærgen fra 1348-1349, men heldigvis har det ikke forhindret fuldførelsen af f.eks. Norrlanda kirke på Østgotland. Kirken er et eklatant eksempel fra det sydgotlandske værksted, hvorfra Ægypticus og hans folk modtog de mange opgaver. Fascinerende er værkstedets opførelse af den smukke langhusportal (Fig. 2). Dette værk er, ligesom mange andre på Gotland, præget af indflydelse udefra, f.eks. Orienten, Frankrig og Tyskland. Roosval mente, at man, ved sammenligning med andre landes kirkeopførelser, tydeligt kunne mærke »frändskab med handelsvännerna i Orienten, arabeskens mästare i Moskeer och kyrkor vid Svarta havet och i Mindre Asien, där fullt analoga portalbildningar finnas.«¹³ Ægypticus har, ifølge Roosval, virket med bygning af Norrlanda kirke i perioden 1335-1340. Hvis man vil nå til klarhed over, hvem han egentlig var, bliver det ikke meget, der kan fortælles, da han intet skriftligt har efterladt sig. Hans religiøse kunst udtrykker, *1. hvad budskabet til de kommende generationer skulle være, 2. hvad den enkelte burde tro, hvis man var en god kristen*. I hans figurkunst udtrykkes der en levende bevægelse og vitalitet (Fig. 4 og 6). Ansigtstrækkende er bløde, ikke skarpt kantede, ligesom i højgotikkens periode. Nogle af hans figurer, de leende masker på portaler og konsoller (Fig. 3), viser os for første gang i middelalderens stenkunst en anvendt karikatur med udpræget sans for de individuelle ejendommeligheder (konsollerne i Norrlanda og Grötlingbo er typiske eksempler). Mester Ægypticus er »monumental i sina kapitålmasker, men stundom låter han också betraktaren njuta av sin storartade humor ...« (Fig. 3). Det er »även när det gäller små byggnader tydligt, att man önskar en verkan av tung vederhäftighet«, der bestandig minder om »gammel-egyptiska former, och tidens huvudmästare har därför, närmast med anledning av sina kapitål, utmärkas med anonym-namnat Egypticus (Hablingbo, Grötlingbo, Stånga m.fl. kyrkor)«. ¹⁴

Fra den anonyme mester Hegwaldrs dæmoniske figurkomposition i døbefonte fra 1100-tallet¹⁵ ændrer Ægypticus det dæmoniske motivs

udseende, så at disse onde magter, reminiscenser fra overgangstiden mellem hedenskab og kristendom, bliver til de godmodige og komiske ansigter, der kan have to tolkningsmuligheder. Enten er de en god karikatur af tidens afvigende mennesketyper, eller også er de troldehoveder. Når man ofte fandt trolde, løver, drager og andre fabelvæsener på portalerne, var der en grund dertil, da alle, som gik igennem indgangen, skulle vide, at »kyrkans tröskel är en befästningslinje, där skärmytslingen mellan guddomliga och sataniska makter aldrig upphör.¹⁶ Ægypticus var elev af en anden anonym mester med navnet »Fabulator«, ifølge Roosval.¹⁷ Ægypticus videreførte Fabulators traditioner og fremstillede i alt 8 portaler, ifølge *Die Kirchen Gotlands*¹⁸ i perioden 1326-1361, nemlig portalerne i *Norrlanda*, Burs, Väte, Lye, Stånga, Grötlingbo og Hablingbo og Öja.

Med baggrund i de viste motiver (Fig. 4, 6, og 7, 9 og 10) er der for mig ikke tvivl om, at mesteren var et religiøst menneske, som havde stræbt efter et højt kunsthøjniveau. Han byggede ikke kun høje portaler, men også det højeste kirketårn på Gotland, nemlig det sylespidse tårn med sidegallerier fra Öja kirke, der, ensomt beliggende i landskabet, blev et vartegn for tidernes søfolk.¹⁹

Contragotikken var i høj grad en reaktion mod de højgotiske former (1285-1325), da ikke kun portalen, men også selve kirkerummet blev ombygget efter den contragotiske stil, der tydeligt ses i *Norrlanda* kirkes langhus fra 1340. Det er meget højt i forhold til koret, der er fra 1260 (Fig. 11).

Forskeren Erland Lagerlöf har karakteriseret den contragotiske udvikling, idet han skrev, at rummet i de fleste kirker blev udvidet, hvad man tydeligt kan se i arkitekturen. Desuden blev »murarne tjockare, bågarna vida och fönsteröppningarna bredare och högre ... kolonnerna blir satta och grova med stora tunga kapital.²⁰ Desuden opstiller Lagerlöf fire interessante perioder for den såkaldte »byggnadshytta«.²¹ Perioden ca. 1340-ca.1380 er de store portalers periode. Derfor er tiden interessant i nærværende sammenhæng.

5. Sydportalens religiøse ikonografi

Mester Ægypticus har fremstillet nogle meget høje og for den gotiske periode typiske portaler. Ligeså står de høje kirketårne tilbage i dag, hvoraf Öja er et af de bedste eksempler. I *Norrlanda* kirke opmålte jeg i sommeren 1989 sydportalens. Det viste sig, at den var 7,7 meter fra trappe til øverste spids i vimpereg. Dens bredde var 3,8 meter. Dørens bredde var 1.335 meter. Man kan her tale om nogle for en almindelig

landsbykirkeportal usædvanlige mål. Hvorfor byggede Ægypticus de høje portaler? For det første var det egentlig indlysende, at tendensen havde sit udspring i den fuldt udviklede, konstruktivt betingede portalarkitektur. Det var en almindelig tradition med bygning af høje portaler, men ikke alle steder. For det andet kunne traditioner med høje portaler måske, i enkeltstående tilfælde, samtidig have haft sit udspring i forskellige *religiøse tekster* fra Det gamle Testamente og Det nye Testamente. Lad mig give et eksempel med en vis iderigdom for en kunstner.

Løft jeres hoveder,
I porte, løft jer,
I ældgamle døre,
at ærens konge
kan drage ind.

Dette vers fra en af Davidssalmerne (Sl. 24.7) og teksten fra Det nye Testamente (Joh. 10.9), der tidligere er nævnt, har været velkendte i mesterens levetid. Symbolikken i salme 24 og tanken i Johannesevangeliets tekst må have været gode emner for en middelalderlig, fromt tænkende sjæl, som samtidig havde lært at vise dette i stenhuggerkunst. Måske viste han sit religiøse liv, da han byggede den høje portal i Norrlanda kirkes sydmur (Fig. 2). Om ikke Ægypticus selv har hugget de bedste af figurkompositionerne i de nævnte 8 portaler, har han, hvor værkstedet end virkede på øen, styret hele det store religiøse udviklingsprogram i arkitekturen, så at netop *hans* idé blev gennemført. De fleste af mesterens værker findes på Sydgotland, hvor det fremragende arbejde i Stånga kirkes sydportal bør fremhæves. En detalje af portalens figurkomposition ses i dette afsnit (Fig. 8). Ægypticus har i Norrlandaportalen fremstillet et bibelsk budskab i nogle grå kalksten (Fig. 4-7 og 9-10), antagelig hentet fra et område ved gården Bjärges i Garda.²²

Vi ser nogle bibelske figurer i forskellige positioner, mennesker, engle og dyr. Motiverne skal læses, ligesom man læser en tegneserie. Der begyndes ved østkapitælen, over i vestkapitælen, tympanon og vimpergs figurkomposition.

Østkapitælen (Fig. 4) og vestkapitælen (Fig. 5 og 6) består af i alt syv bibelske scener, der åbenart i rækkefølge læses efter beretningen fra Mattæus- og Lucasevangeliet. Alle mennesker er ikklædt den for middelalderen typiske lange dragt med forskelligartet hovedbeklædning til angivelse af deres placering i samfundet.

Østkapitælen, scene 1: Ærkeengelen Gabriel bebuder, med skriftrul-

le i venstre hånd og højre hånd løftet til den velkendte hilsen, at jomfru Maria skal føde en søn, som hun skal give navnet Jesus (Lk. 1.31 og Mt. 1.21). På det lange skriftbånd mangler teksten, der sikkert har været påmalet. Denne scene med Gabriel findes i Bro kirkes sydportal, hvor der endnu i skriftbåndet kan ses en tekst. Der læses *Ave Maria gratia plena*, hil dig, Maria, fuld af nåde. Denne katolske bønformular kan udmærket have været påmalet skriftbåndet i Norrlandafrisen. Man kan se, at Maria gengælder engelens hilsen med begge hænder rakt frem i en byzantinskliggende orantstilling. I Stånga portalen på Sydgotland har Maria kun højre hånd løftet, medens hun i den venstre holder en bog.

Scene 2: Da Maria besøger veninden Elisabeth (Lk. 1.39), omfavner de hinanden kind mod kind i denne mærkelige stund, hvor et sådant budskab udefra ændrede hendes liv.

Scene 3: Underet er en realitet. I Lk. 2.7 læses følgende tekst: ... og hun fødte sin søn, den førstefødte, svøbte ham og lagde ham i en krybbe ...²³ Maria ligger foran krybben i en stolpeseng, hvor sengeklæderne falder ned i draperier foran hendes slanke skikkelse. De dybe draperier ses også ofte i tidens træskærearbejde af tysk oprindelse. Jesusbarnet ligger i krybben med korsglorie om hovedet. Oksen og æselet betragter nysgerrigt underet, medens Betlehemsstjernen i form af en bladros lyser til venstre for oksens hoved.

Scene 4: I denne scene broderer Ægypticus lidt på frisen, idet han ikke glemmer Josef, men lader man sidde på en bæk ved sengens fodende, støttende sig til sin stav. Han betragter øjensynligt handlingen med forundring. Man kan her tydeligt se, at hovedet er meget stort i forhold til kroppen, et karakteristisk kendetegn for mesterens mange figurer.

Vestkapitælen, scene 5: På kapitælenes forside skildres Gabriels bebudelse for hyrderne på marken. Kun få portaler har denne scene (Fig. 5). Ægypticus har her kun een hyrde (pars pro toto). I den græske tekst (Lk. 2.8) står substantivet »hyrder«. Engelens talende håndbevægelse leder tanken hen til udsagnet »frygt ikke«. Længst t.v. ses nogle dyr. Det nederste er en so med grise. Dette billede findes ikke i Det nye Testamente, men Ægypticus lader de *nyfødte* grise understrege Kristi fødsel og den nye livstid. Billedet kan knyttes sammen med fødselsscenen (scene tre). Den lange mandsdragt er igen ført helt ned til jordens overflade og med de typiske dybe draperinger. Når langsiden læses, ses her Gabriels figur med de lange vinger (Fig. 6).

Scene 6: De vise mænd, stjernetyderne (Fig. 6), tilbyder det nyfødte barn (Mt. 2, 1-12). De tre konger har kroner på hovedet. Den tredje

konge rækker knælende en krukke frem mod barnet (Fig. 6 og 7). De to forreste personer ses en face. En af dem løfter hånden, idet han dermed signalerer, at de har set den lysende stjerne, der standsede over det sted, hvor barnet blev født (Mt. 2.9). Også her på vestkapitælen har stjernen karakter af en bladros i cirkel, en typisk stjernefremstilling i mesterens kunst. Figurernes værdighed skues i deres klæde- dragt, dekoreret med forskellige mønstre, der kun anvendtes i de højere samfundskredse. Flugten til Egypten (Mt. 2, 13-15) burde være med her, men motivet mangler. Kun i kirkerne Martebo på Nordgotland og Stånga på Sydgotland har Ægypticus fremstillet denne scene.

Scene 7: Vestkapitælen slutszene forestiller (Fig. 6) barnemordet i Betlehem (Mt. 2, 16-18). Kong Herodes, som naturligvis har krone på hovedet, lang orneret kappe, vel friseret hår, sidder på sin kathedra, idet han med et tveægget sværd i venstre hånd, i øvrigt et alt for kort sværd i forhold til middelalderens normale sværdlængde, pegende giver befaling til soldaternes leder foran, at hans folk nu skal dræbe alle drenge, der er to år og derunder. Soldaten har allerede fanget to drenge, som slappe hænger ned fra hans kraftige greb. Yderst er drabet ved at blive udført.

De viste soldaters hovedbeklædninger i denne scene er interessante, fordi hjelmtypen optræder i forskellige arkæologiske fund fra Vesteuropa. Eftersom mester Ægypticus har levet i riddertidens samfund, blev hans soldat også fremstillet med datidens typiske ridderhjelme, tøndehjelm, et tegn for magtposition i kunsten og hyppigt ses i heraldiken. De arkæologiske fund viser rigtigheden af hjelmens udseende, især fundet af en tøndehjelm i middelalderruinen ved Årnæs i Västergötland, året 1916.²⁴

Barnemordet er en realitet i billedet, hvor ridderen udfører den givne ordre. I figurkompositionen (Fig. 6) stikker ridderen sit sværd ind i et barn, som moderen knuger ind til sig. Scenen i Stångaportalen er lidt anderledes. I Norrlanda beskytter moderen i nødens stund sit barn foran sig, men i Stånga ser det ud til, at hun rækker det frem mod ridderen (Fig. 8). Sværdklingen synes her helt flad i Norrlandaportalen, medens sværdet i Stånga er tydeligt tveægget med liniemarkering i midten, ligesom på et kort romersk sværd fra Jesu tid. Ridderens hoved er også her for stort i forhold til kroppen. Fejltaget begge steder er, at det viste sværd forekommer atypisk, da det ikke er middelalderligt, ligesom de øvrige mennesker og ting i frisen, men af længde er romersk. Det skyldes måske det faktum, at Ægypticus har *presset* figurkompositionen ind i en stærkt begrænset ramme, ligesom det også ses i vimpergmotivet (fig. 10).

Lagerlöf skriver om barnemordsscenen, at den er uensartet udformet, hvad man også tydeligt kan se ved en sammenligning mellem Norrlandakapitælen og Stångakapitælen. I Martebo korportal »är Herodes ej med och i Lärbo består scenen endast av Herodes samt en soldat, som sticker svärdet genom ett barn«. Desuden nævnes, at Norrlanda har den almindeligste fremstilling med fire agerende personer i scenebilledet.²⁵

Tympanonfeltet: Nu er vi sprunget langt frem i Jesu historie (Fig. 9), nemlig til korsfæstelsen (Mt. 27, 32-38). Kristus hænger på korset, medens Maria og Johannes sørgende står ved foden af korset, der er placeret i midten af det byzantinsk prægede tympanonfelt. Ægypticus har placeret Jesu fødder i en uvant stilling, da de her er trukket opad, inden naglen er isat. Dette er også gjort af hensyn til det begrænsede areal. Denne fremstilling af Kristus på korset med Maria og Johannes kaldte Roosval »en kalvariegrupp«. På tympanon ses også apostlene Peter (med nøglen til himmelriget) og Paulus (med sværdet). Paulus er sædvanligvis vist med hvidt skæg i kunsten. Udformningen af tympanon er helt identisk med tympanon i Grötlingbo kirkes sydportal. De rigeste portaler på Gotland har denne sammensætning af draperier, der hænger ned i festoner. Man bemærker (Fig. 2 og 9), at festonernes former kan være konvekse eller konkave. Dette danner en synlig overensstemmelse mellem øverste del og den nedre udsmykning. Ægypticus arbejdede her tilsyneladende efter det unggotiske forbillede. Imidlertid lavede han figurornamentik på tympanon (Fig. 9), hvad man ikke yndede i den unggotiske periode, men begyndte at anvende i kunsten, da højgotikkens periode blev en realitet (1285-1325).

Der er altså en rig ornamentik i dette nævnte tympanonområde, hvad der er typisk for Ægypticus-perioden. Udsmykning er yderligere forsøgt på de guirlandagtige figurrækker langs med det inderste søjleskift (Fig. 2) i begge sider af portalen.

Langhusets vimpergkomposition: (Fig. 10) forestiller Kristi opstandelse, jfr. Mt. 27, 32-44, Mk. 15, 21-32, Lk. 23, 26-43, Joh. 19, 17-27. Motivet skildres af Ægypticus i to andre kirker, Stånga og Grötlingbo på Sydgotland, hvor skildringen har fået en lidt anden udformning end på Norrlandaportalen. Man fik i højgotikken udbygget det trekantede og fra væggen fremspringende gavlfelt, det område af portalen, man kalder vimperg. En markant type kan netop ses i Norrlanda kirkes sydportal (Fig. 2), hvor den meget begrænsede plads er udfyldt af opstandelsesmotivets geometriske komposition (Fig. 10). Motiverne beskyttes her af fremspringet, så at de bedre bevares mod forvitring.

Kristus står op fra sarkofagen med korsglorie, korsstaven i venstre

hånd, højre hånd løftet til velsignelse. Hans kraftige krop er iført et langt lændeklæde. Mærket fra spyddet ses tydeligt i hans højre side. Jesus ses ofte i middelalderen med denne korsglorie, f.eks. også i Väte og Stånga. Ved Kristi fødder sidder tre sovende soldater, iført den typiske ridderdragt med tøndehjelm og skjold. Skjoldene er næsten identiske med typerne fra det såkaldte Bayeux-tapet.²⁶ På skjoldet t.v. ses et tydeligt stiliseret menneskeansigt, på skjoldene t.h. nogle fabeldyr. Den slags heraldiske skjoldmærker viste sig i Tyskland omkring midten af 1100-tallet, hvorfra ideen spredte sig til alle europæiske lande. Da rustningerne blev forbedret, var det ikke mere nødvendigt med et stort skjold. Derfor anvendtes det lille trekantede, det, man ser her i vimperg-motivet. Skjoldet blev båret i en rem om halsen. Ridderen kunne holde det foran under kampen. Desuden kunne han, v.h.a. remmen, skyde det om på ryggen, når han skulle ride. I Norden kan skjoldformens udvikling verificeres på ligsten, kalkmalerier, konge- og adelssegl, i nogle tilfælde på gotlandske kirkeportaler. Ægypticus har åbenbart kunnet lide det trekantede skjold, der blev almindeligt i 1300-tallet. Sådanne skjoldtyper findes desværre ikke bevaret fra Norden, da de bestod af træ, der var overtrukket med pergament, hvorpå ridderne malede de forskellige personlige heraldiske tegn.²⁷

Placeret på den gotiske spidsbues øverste kant, den 5. bue fra Tympanon motivet, ses fire kvinder. Lagerlöf skrev om kvinderne i denne scene: »I Norrlanda och Grötlingbo förekommer dessutom de tre kvinnorna med smörjelsekärl i händerna«.²⁸ Der findes en oplysning om dem i det ældste evangelium Markusevangeliet (16.1), hvor man læser, at Maria Magdalene, Maria (Jacobs moder), Salome, efter sabbatstiden, købte duftende salver, da de ville gå ud til Jesu grav, for der at gøre hans legeme i stand. Kvinderne er anbragt med symmetrisk nøjagtighed i begge sider. Kvinden t.h. for Kristus forestiller en opstandelsesengel. Budskabet til eftertiden er nu blevet videregivet.

6. Afslutning

Den religiøse ikonografi, der her er blevet præsenteret med baggrund i kildematerialet, forekommer at være den bedst bevarede på de nævnte otte portaler fra Ægypticusværkstedet. Måske har sydvæggen været beskyttet engang af et udhæng fra taget, der således har beskyttet kalkstenen mod forvitring. Den grå kalksten kan kun være af speciel karakter, da den er meget hård. I alt fald er motiverne i det religiøse budskab til verden meget tydelige, hvad mine fotos gerne skulle have vist. Kun lidt af den originale farve, grønt og brunt, er bevaret, men

det, der er tilbage, ser ud til at ville forsvinde, da det er blevet svagere igennem de 10 år, jeg har besøgt Gotland.²⁹ Hvis ikke den i vor tid ødelæggende forurening skader mesterens kunst, skulle budskabet nok overleve til glæde for alle kunstinteresserede sjæle. Efter at have skitseret, hvordan Ægypticus, gennem sine hjælpere, har vist virkningen af det katolske fromhedsideal, har jeg også villet vise, at Ægypticusperiodens kunst ikke *kun* bør gøres til genstand for en kunsthistorisk betragtning, men tillige en religiøs, da ikonografien i de otte Ægypticus-portaler, specielt Norrlandaportalen, har en klar og utvetydig intention, nemlig at skulle viderebringe det evangeliske budskab om Jesus Kristus til eftertidens troende. Dette synspunkt medfører netop, at religiøs erfaring og kunsthistorisk betragtning ikke kan adskilles, når vi skal vurdere den kristne kunst, men nødvendigvis må danne en samlet tolkningsmodel.

Middelalderen var en mageløs storhedstid i arkitektur og billedkunst sammenfaldende med store kunstners optræden på den historiske scene, f.eks. Tizian, Giotto, Tintoretto, Claus Berg. Det er en periode, der på Gotland er *åben* middelalderhistorie for alle interesserede, som ønsker at »rejse« til en anden tid midt i det forjagede 20. århundrede.

Når jeg gentagne gange stod foran mesterens værker, følte jeg, at hans storhed i arkitektur og billedkunst talte *til* beskueren og mange andre direkte ud af fortidens historie- og livsopfattelse. Det var en ukendt mand, som alligevel havde kunnet fortælle om *sig selv* i kraft af sit lokalprægede arbejde, da han formentlig blev født på Gotland, hvor hans livsværk blev at ære Gud i kirkekunsten. Derfor, hvad angår Ægypticus, kan jeg ikke finde nogen mere passende slutning end professor Roosvals berømte ord:³⁰

»Hans namn känner ingen,
hans legitimation är
hans arbeten«

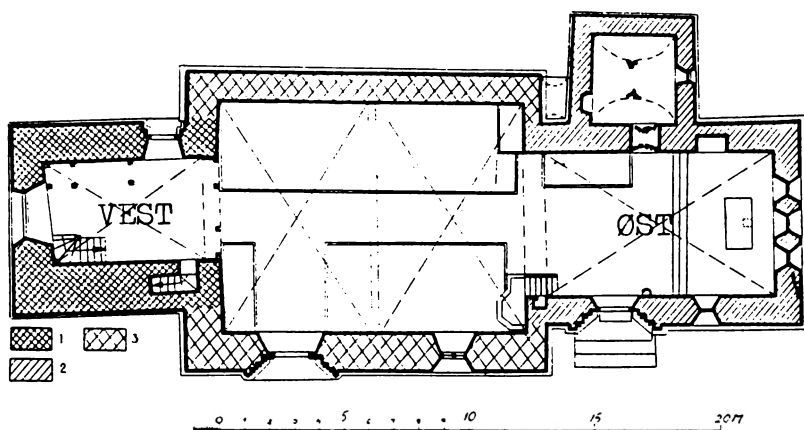

Fig. 1. Grundplan af Norrlanda kirke med tårn fra 1200-tallet, kor og langhus fra ca. 1340 (Sveriges Kyrkor, band IV, p. 114).

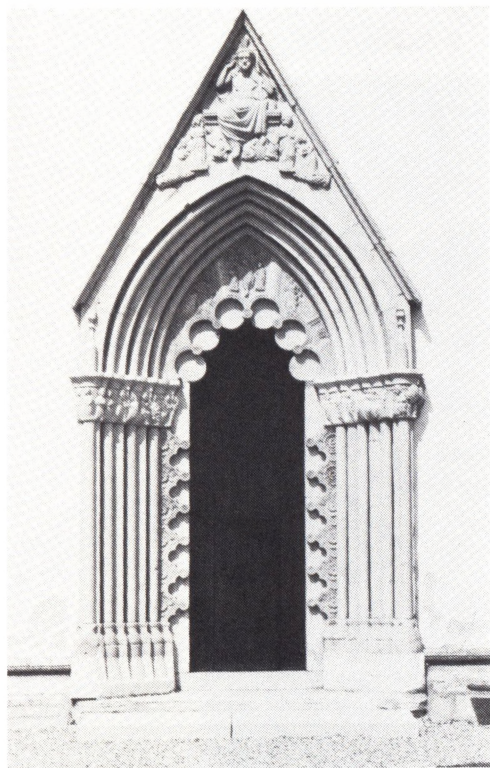

Fig. 2. Kirkens sydportal.

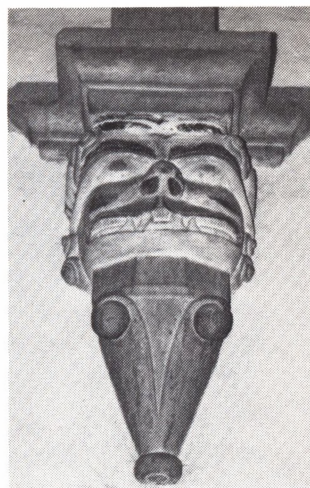

Fig. 3. Konsolmaske fra sydvæggen.

Fig. 4. Østkapitælen figurer.

Fig. 5. Vestkapitælen forside.

Fig. 6. Vestkapitælen.

Fig. 7. Detalje fra vestkapitælen. Knælende konge.

Fig. 8. Barnemordet udføres i Betlehem. Stångaportalen.

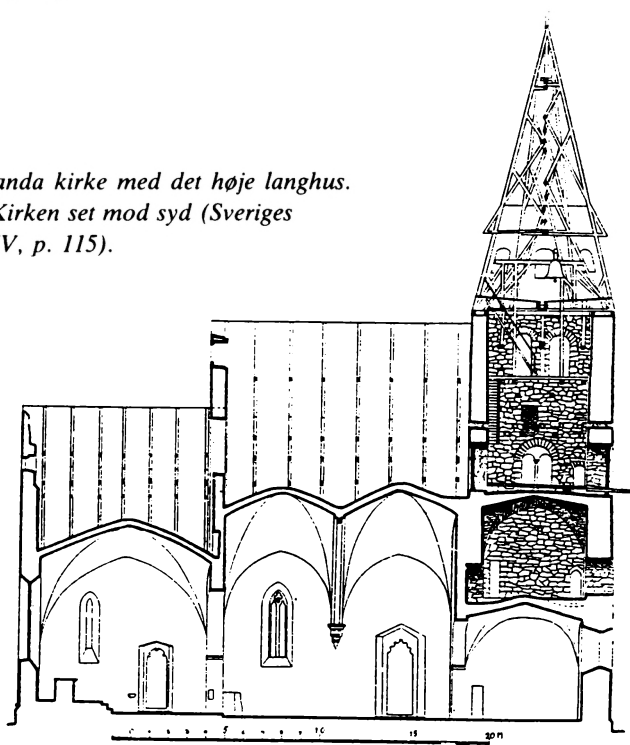

Fig. 9. Tympanon. Korsfæstelsen.

Fig. 10. Vimperg: Opstandelsen.

Fig. 11. Norrlanda kirke med det høje langhus.
Nordvæggen. Kirken set mod syd (Sveriges
Kyrkor, band IV, p. 115).

Litteratur

Johnny Roosval, *Die Kirchen Gotlands*. Stockholm 1911.

Den gotlandske ciceronen. Stockholm 1926 og 1950.

Svensk konsthistoria, Stockholm 1935.

Portaler, torn och triumfbågar. Svenska Turistföreningen. Årsskrift 1940.

Erland Lagerlöf, *Gotlandsk stensulptur från gotiken*. Rabén & Sjögren, Uddevalla 1975.

Erik Lundberg, *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden, 1000-1400*. Bind I, Stockholm 1940.

Noter

1. Forskningssynspunkterne er ikke ensartede ved Roosval og Lagerlöf. Detaljerne vil ikke blive gennemgået i denne artikel, men jeg skylder begge forskere meget m.h.t. min voksende interesse for gotlandsk kirkekunst, specielt den gotiske periode.
2. *FAKTA*. Gyldendals leksikon, p. 439, Kbh. 1988.
3. Kirkefædrene Ambrosius, Hieronymus, *Augustin*. Gregor den Store, Athanasios, Basilios, Gregor af Nazianz, Johannes Chrysostomos.
4. Stedet i Joh. 10.9 er symbolsk billedtale, det 3. af jeg-er ord af Jesus, som er »døren« til kirken.
5. Navnet Majestatis kommer fra Roosval, som så de mange motiver i mesterens døbefonte, hvor Kristus er placeret i en majestætisk position, *Majestas Domini*. Et af hans værker findes i nordindgangen til Hablingbo kirke. I tympanon ses Herren i majestætisk position, omgivet af t.v. Kain og Abel motivet. Ægypticus har bygget langhuset, men den oprindelige portal er her, med de to løver, indsat i hans bygning fra 1350. Ciceronen, p. 19.
6. Lombardisk arkitekt og stenhugger, død mellem 1135 og 1140. Han indkaldtes i 1106 fra domkirkebyggeriet i Speyer, for nu at opføre Lund domkirke. Han kom til at lede opførelsen af krypt, kor, tværskib og sydportalens udsmykning.
7. Ærkebiskop Eskil indviede domkirken i Lund, året 1145. Han efterlod sig (død i 1177) en rig *dansk* kirke, der udbyggedes med indførelsen af de store europæiske munkeordener, til eksempel i byerne *Lund*, Næstved og Esrup.
8. Cistercienserordenen grundlagde over 530 klostre alene i 1100-tallet. Blandt dem var der otte velfungerende klostre i Norden. Ciceronen, p. 21, II. udg. 1950.
9. Hjalmar Holmquists kirkehistorie, I, p. 523, 2. udg. 1931.
10. Der findes divergenser i forskernes opfattelse af contragotikkens dateringsperiode. Roosval daterede ca. 1330-1360 og Lundberg ca. 1350-1380. Hans synspunkter ses i tidsskriftet RIG 1934, artiklen »Gotlands folklige gotik«, p. 37. Desuden i Byggnadskonsten I, p. 570ff. Lundberg mener også, at Ægypticus virkede i perioden ca. 1350-ca. 1370. Byggnadskonsten I, p. 550 f. Resp. 598.
11. E. Lagerlöfs bog, p. 256-257.
12. Jfr. Roosval, ciceronen, II. udg. 1950, p. 55, er det nævnte kapel opført i 1341 til minde om en af Visbys borgmestre, tyskeren H. Swerting. Ligeså oplysning i Byggnadskonsten I, p. 553.
13. Ciceronen, II. udg. p. 33, 1950.
14. Svensk konsthistoria, p. 62 og p. 54.

15. Navnet »Hegwaldr« er kendt. Kunstneren var virksom ca. 1090-1130. Hans navn findes indgraveret i en døbefont fra Ethelhem kirke vest for Ljugarn. Se i ciceronen, II. udg. 1950, p. 13-15 og 107.
16. Portaler, torn och triumfbågar, p. 160ff.
17. Også et konstrueret kunstnernavn. Se ciceronen, 1950, p. 42! Se yderligere hos Lagerlöf, p. 110. Fabulator »benutzt die Kapitelle als Regale, um seine Figürchenreihen aufzustellen. Sein Interesse an der Architektur ist, möglichst viel erzählen zu dürfen. Deshalb trägt der Anonymus den Namen Fabulator«. Die kirchen Gotlands, p. 192.
18. Die Kirchen Gotlands, p. 199.
19. Lagerlöfs bog, p. 68-69.
20. Samme, p. 50-51.
21. Samme, p. 41-44 og 258.
22. Samme, p. 51 og 54.
23. Justinus martyr († 166), født i Sikem nær Betlehem, fortæller at den stald, hvor Jesus blev født, var i en klippehule.
24. Bror Schnittger: Hjälmerna från Årnäs, tidsskriftet »Fornvännen«, 1920, p. 1-22. Tøn-dehjelm blev ridderens specielle hjelm. Den almindelige ridder bar også fra slutningen af 1200-tallet en såkaldt jernhat med bred skygge, hvor ansigtet ikke var beskyttet af panserplade, men havde en udvidelse over hovedet i form af en lille spids, skildret af Ægypticus i den religiøse ikonografi fra Marteboportalen.
25. Lagerlöfs bog, p. 178.
26. Mogens Rud: *Bayeux tapetet og slaget ved det grå æbletræ*, København 1974, p. 43, 45, 47 og 49, 53, 71, 76, 77 og 81. Ada Bruhn: *Rustninger og gamle våben*, København 1948, p. 12-14. Skjoldet er tydeligt trekantet, udviklet fra de firkantede skjoldtyper. Overfladen kan være hvælvet eller flad. Ofte havde ridderen malet det kristne kors på skjoldets forside, desuden kunne skjoldmærker i form af rosetter, drager, mennesker, beklædningsdele, fabeldyr, etc. være påmalede. Fantasien hos ridderne har haft mangeartede muligheder.
27. Ada Bruhns bog, p. 14-15.
28. Lagerlöfs bog, p. 183 og 185.
29. Middelalderens portaler har haft spraglede farver, hvoraf kun få er bevaret i dag. Drager man til Bro kirke, kan man i sydportalens østkapitel endnu se rødbrune farverester i de sirligt huggede geometriske blade, udført omkring 1300 af kunstneren Neo-iconicus. Ciceronen, p. 38, 94 og 103. Die Kirchen Gotlands, p. 184.
30. Roosval publicerede et antal artikler om gotlandsk kirkekunst i Svenska Dagbladet 1907 og 1908. De anvendte linier kan man læse i en artikel fra den 20. december 1907.

Summary

The above paper presents and discusses the door-sculptures of Norrlanda church on Gotland, considered as representative of the sculptural art of the so-called Aegypticus, a stone-master and architect who worked here during the period c. 1335-40. At Norrlanda, the master has treated a series of New Testament themes in the style called »counter-gothic«; the sculptures are presented in the article with a strong emphasis on their function as conveyors of a religious message.

Cand. teol. Thorben Sparre
Jens Baggesensvej 96^{6tv}
8200 Aarhus N